

A KÖTŐDÉS KULTURÁLIS KÜLÖNBSÉGEI¹

FÜLÖP MÁRTA^{1,2} – SZABÓ ZSÓFIA ÉVA¹

¹MTA TTK Kognitív Idegtudományi és Pszichológiai Intézet

²ELTE PPK Pszichológiai Intézet

E-mail: fulop.marta@ttk.mta.hu

Jelen tanulmány a kötődésméleletet a kulturális összehasonlító vizsgálatok tükrében mutatja be. A kötődés jelenségét univerzálisnak fogadja el, de a klasszikus elmélet által leírt legfőbb fejlődési kritériumokat és a különböző kötődési mintázatok megnyilvánulásait kulturálisan meghatározottnak tekinti. Áttekintést nyújt azon vizsgálatokról, amelyek az elmúlt mintegy hat évtizedben a kötődés kulturális különbségeinek témakörében születtek.

Elsőként tárgyalja az úgynevezett étikus vizsgálatokat, amelyek a kulturális különbségeket elsősorban a különböző kötődési mintázatok előfordulási gyakoriságában ragadják meg, majd sorra veszi az énikus megközelítéseket, amelyek a kötődésmélelet számos alaptételét kérdőjelezzik meg, így például az anya–gyerek kapcsolat monotropizációját, illetve etnocentrikusnak tekintik az anyai érzékenység megnyilvánulási kritériumait. A tanulmány azt a nézetet képviseli, hogy a kötődési folyamatok a gyermeket körülvevő biológiai és társadalmi környezethez történő legjobb alkalmazkodást szolgálják, és ha a társadalmi-kulturális közeg az euro-amerikaitól eltérő, akkor a kötődés folyamatai is eltérőek lesznek.

Kulcsszavak: kötődés, kulturális különbségek, anya–gyerek kapcsolat

A kötődésmélelet a 20. század pszichológiai elméletei közül az egyik legsikeresebb, amelyre számos családi intervenció program is épül szerte a világon (van IJzendoorn és Sagi-Schwartz, 2008; Rothbaum, Weisz, Pott, Miyake és Morelli, 2000; Keller, 2013). Ugyanakkor a kötődés és kultúra kapcsolata a kötődéskutatás egyik viszonylag későn

¹ A tanulmány megírása során a szerzők az OTKA K111789 számú (vezető kutató: dr. Fülöp Márta), a „A mentálhigiénés és szomatikusan egészséges versengés egyéni, szituatív és szociokulturális determinánsai” című pályázat támogatásában részesültek.

figyelmet kapott ága. Ennek egyik oka az lehet, hogy mivel a kötődési folyamatokat primátáknál és más fajoknál is megfigyelték, és azoknak biológiai, evolúciós jelentőséget tulajdonítottak, ezért a kutatók elsősorban annak univerzális voltára helyezték a hangsúlyt. Az emberi csecsemő túlélését segítő kötődés kultúráról függetlenül mindenütt szükséges folyamat (Bowlby, 1969), ami persze nem jelenti azt, hogy ne lehetnének kultúraspecifikus vonásai, pontosan az adott környezeti feltételekhez való adaptív alkalmazkodás érdekében (Hinde és Stevenson-Hinde, 1990). Ez a kérdés az utóbbi két évtizedben számos kutatót inspirált különböző módszerű kutatómunkára. A kötődés kulturális aspektusainak kutatói között a mai napig élénk vita folyik arról, hogy valójában milyen és mekkora szerepe van a kultúrának egy alapvetően biológiailag meghatározott pszichés jelenség alakulásában.

Már John Bowlby munkásságában felmerültek a kultúra hatásaival kapcsolatos kérdések. Bowlbyt 1950-ben felkérte a WHO, hogy készítsen egy tanulmányt a háború utáni európai hontalan és árva gyermekek mentális egészségéről. Kutatásában hat európai országból és az USA-ból gyűjtött adatokat. Bowlby (1951) legfőbb következtetése az volt, hogy ahhoz, hogy egy gyermek mentálisan egészségesen nőjön fel, meleg, intim és folyamatos kapcsolatra van szüksége az anyjával (vagy egy állandó anyahelyetessel), valamint arra, hogy ez a kapcsolat mindkettejük számára kielégítő és örömteli kell hogy legyen. Bár ezt a következtetést univerzálisan igaznak tekintette, erősen hangsúlyozta azt is, hogy nagyon fontos faktor az anya–gyermek kapcsolat alakulása szempontjából a szocioökonómiai környezet és az anya szociális hálójá. Bowlby később számos publikációjában (1973, 1980; Bretherton, 1992) utalt arra, hogy eredményeit a nyugati kultúrában végzett kutatások során tárta fel, továbbá hogy más kultúrában elképzelhető, hogy a nyugatitól eltérő hagyományokból kiindulva eltérő eredmények születtek volna.

Mary Ainsworth 1950-ben ismerkedett meg Bowlby munkásságával, és együtt is dolgoztak 1953-ig, amikor Ainsworth a férjét követve Ugandába költözött. Így voltaképpen az anya és gyermek között kialakuló kapcsolatot előbb tanulmányozta egy számára idegen kultúrában, mint a sajátjában. A háromféle kötődési típust, a biztonságosat, a szorongó-elkerülőt és a szorongó-ambivalenset² valójában ugandai anya–gyerek párok megfigyelésére alapozta. Baltimore-ban 1963-ban egy nyugati középosztálybeli kultúrában folytatta az ugandai kutatásokat, kifejezetten azzal a céllal, hogy feltárja, vajon ugyanazokat a kapcsolódási mintázatokat tudja-e azonosítani, és ezek a mintázatok univerzálisak-e. Ugandában két éven át a terepen való megfigyelés módszerét választotta, amely alkalmas a kontextus kulturális jellegzetességeinek feltárására. Eleinte az USA-ban is az otthoni megfigyelés módszerét alkalmazta a gondozó–gyermek párok vizsgálatára, amelynek eredményei nem egyeztek meg az Ugandában találtakal. Az amerikai csecsemők sokkal jobban hozzá voltak szokva ahhoz, hogy az anya

² A három klasszikus típus elnevezése a szakirodalomban igen változatos. A biztonságos (secure, B típus) kötődést konzekvensen ilyen formában használják mindenütt, míg az elkerülő (avoidant, A típus) és a szorongó-ambivalens (insecure resistant, C típus) fordítása színes. Tóth és Gervai (2005) a biztonságos, bizonytalan-elkerülő/elkerülő és bizonytalan-rezisztens/rezisztens kifejezéseket használják, míg Hámori és munkatársai (2016) a biztonságos, szorongó-elkerülő/elkerülő és szorongó-ambivalens elnevezéseket preferálják. Mi ehelyütt nem ragaszkodunk egyik nomenklatúrához sem, minthogy egy jelenséget jelölnek, hanem azokat változtatva használjuk.

elmegy és visszajön, miközben ők mással vannak, jobban viselték, ha az anya elment, és kevesebbet sírtak, vagyis az „elszakadásra” otthoni helyzetben kevésbé reagáltak (Keller, 2013). Az Idegen Helyzet paradigmát Ainsworth (1969) valójában azért fejlesztette ki, mert az amerikai csecsemők számára nehezített helyzetet kívánt teremteni, hogy az otthon megfigyelt ugandai csecsemőkhöz hasonló reakciókat válthasson ki belőlük. Ezt írta:

„Ki kell használnunk a kultúráközi kutatások előnyeit, és a „lehetőség adta kísérleteket” a saját kultúránkon belül annak érdekében, hogy megvizsgáljuk, a különböző csecsemőgondozási minták hogyan hatnak a csecsemők kötődésére a gondozásukban részt vevők iránt” (Ainsworth, 1978/2014, 308).

Bowlby és Ainsworth a fenti szempontok említésén túl nem szenteltek figyelmet saját munkásságukban a kötődés kulturális vonatkozásainak, és mások munkásságában sem jelent meg ez a szempont évtizedeken keresztül. A kötődés evolúciós alapjainak és eredetének egyértelmű elfogadása egyet jelentett azzal, hogy a jelenséget tökéletesen univerzálisnak tekintették (Keller, 2013). Egészen az 1990-es évek végéig összesen 14 olyan kutatást tudtak összeszedni a kutatók, amelyek a kötődést kultúráközi aspektusból vizsgálták (van IJzendoorn és Sagi, 1999). Ezek a korai kutatások úgynevezett étikus kutatások voltak. Az étikus megközelítés a pszichés jelenségeket az emberiségre nézve univerzálisan azonosnak tekinti, és a különböző kultúrákban elvégzett kutatásokat elsősorban az motiválja, hogy ezt be is bizonyítsák. Ezeknek a kutatásoknak nem célja a kulturális hatások mélyebb megértése. Az azonosságok és nem a különbségek állnak a figyelem középpontjában. Ennek megfelelően a kutatók egy-egy, a saját kultúrájukban kidolgozott módszert (kísérleti helyzet, kérdőív) módosítás nélkül, azonos – sztenderd – módon alkalmaznak más kultúrákban (Nguyen Luu, 2003). Ha a módszerrel az adott elméleti kereten belül értelmezhető eredmények születnek, akkor az a jelenség univerzális voltát bizonyítja. Ezzel szemben, ha egyes vizsgált összetevők aránya eltér egymástól, akkor ezt a mennyiségi eltérést a kultúra hatásának tulajdonítják. Paradox módon, miközben Mary Ainsworth éppen az eltérő kulturális közeg miatt dolgozta ki a korábban alkalmazott megfigyelés módszere helyett az Idegen Helyzetet, az a későbbiekben etalonná vált. Magát az így kialakított vizsgálati helyzetet minden kulturális szempont tekintetbevétele nélkül széleskörűen alkalmazták a legkülönbözőbb, az amerikai középosztályétól erősen eltérő környezetekben is, mint például a gusziknál Kenyában (Kermorian és Leiderman, 1986) vagy a hauszáknál Nigériában (Marvin, Van Devender, Iwanaga, LeVine és LeVine, 1977). Ainsworth a pszichés jelenség összehasonlíthatóságára törekedett, amikor Baltimore-ban bevezette a helyzetet, ami a gyerekből stresszt tud kiváltani. Vagyis az érzelmi reakciónak és nem az azt kiváltó helyzetnek kellett azonosnak lennie. A későbbiekben mégis a helyzet vált a kutatás vezérfonalává, nem a pszichés jelenség. Egy-egy kutatásban abban az értelemben mégis kulturálisan szenzitívek voltak a kutatók, hogy az eltérő kultúrájú csecsemő magatartásában más-más viselkedéses elemet tekintettek a biztonságos kötődés kifejezésének, mint az eredeti kísérletben. Így például az amerikai csecsemők ölelésének a guszi csecsemők kézrázása felelt meg (Kermorian és Leiderman, 1986).

A 2000-es években indultak el az úgynevezett émikus megközelítés szükségességét hangsúlyozó kötődéskutatások, amelyek alapálláspontja az volt, hogy a pszichés jelenségek minőségileg térnek el egymástól a különböző kultúrákban. Egy-egy helyzet adott

kultúrában elnyert specifikus jelentésének feltárása nélkül, pusztán mennyiségi összehasonlítással téves értelmezésekre juthatunk. Ennek megfelelően olyan vizsgálati módszereket kell alkalmazni, amelyek képesek feltárni a kulturális konstrukciókat, és azok ismeretében kell kidolgozni újabb, adekvát kutatási módszereket. Eszerint lehet, hogy egy módszer, amely alkalmas egy adott kultúrában egy jelenség feltárására, tökéletesen alkalmatlan lehet és félrevezető eredményekre vezethet egy másikban (Rothbaum és Morelli, 2005; Rothbaum, Kakinuma, Nagaoka és Azuma, 2007; Keller, 2013, 2016).

A KÖTÖDÉS UNIVERZÁLIS JELENSÉGÉBŐL KIINDULÓ KULTÚRAKÖZI KÖTÖDÉSKUTATÁSOK

Az úgynevezett étikus kulturális összehasonlító kutatások középpontjában az univerzálisnak tekintett viselkedéskategóriák állnak. Széleskörűen alkalmazott, jól validált eszközöket használnak, és többnyire kidolgozott elméleti háttérrel rendelkeznek. Céljuk az, hogy a kultúraspecifikus változatokon belül a kultúrától függetlennek mutatkozót tudják azonosítani (Nguyen Luu, 2003). Az első étikus kötődésvizsgálatok Ainsworth Idegen Helyzet paradigmájának ismételései voltak, vagyis az általa kidolgozott sztenderd kísérleti helyzetet „utaztatták” különböző országokba. Elsősorban nem azzal a céllal, hogy a jelenség kulturális meghatározottságát tárják fel, hanem épp ellenkezőleg, azt igyekeztek bizonyítani, hogy a kötődési mintázatok nagyon különböző helyeken is azonosak, tehát univerzálisak. Baltimore után az első ilyen kutatást a Német Szövetségi Köztársaságban, Bielefeldben végezték el Grossmann és munkatársai (Grossmann, Grossmann, Huber és Wartner, 1981; Grossmann, Grossman, Spangler, Suess és Unzner, 1985). Pontosan követték az eredeti kísérleti elrendezést. Bár sikerült mindhárom eredetileg feltárt kötődési mintázatot azonosítaniuk, de a mintázatok közötti megoszlás eltért az amerikai eredményektől. A kutatók számára váratlan módon a német csecsemők között jóval alacsonyabb volt a biztonságosan kötődők aránya, és jóval magasabb a szorongóké, mint az USA-ban (lásd *1. táblázat*). Míg a szorongó-ambivalensek száma megegyezett az amerikai mintán találtakkal, a szorongó-elkerülők aránya szignifikánsan magasabb volt az amerikai arányhoz képest. Mivel a kötődési szakirodalom csak a biztonságos kötődést kapcsolta össze az egészséges mentális fejlődéssel (Bowlby, 1979), Grossmannéknak azon kellett gondolkodniuk, hogy vajon a német gyerekek pszichésen betegebb felnőttek lesznek-e, mint az amerikaiak. Erre vonatkozóan semmilyen alátámasztó adat nem volt, így az eredményeket a kulturális normáknak való megfelelésként értelmezték. Vagyis annak, hogy a német kultúrában nagyobb a távolságtartás, kevesebb a testkontaktus az anya és a gyermek között, a gyermekkel való folyamatos kontaktust kényeztetésnek tekintik. Ugyanakkor az eredeti klasszifikáció a szoros testkontaktust tekinti a biztonságos kötődés egyik jelének. Mivel ezt a német anyák és gyerekek kevésbé keresték, ezért a gyerekeket a szorongó-elkerülő kötődők közé sorolták, és a német anyákat a testkontaktus alacsonyabb aránya miatt kevésbé érzékenynek tekintették, és a talált eredményt fejlődési anomáliaként kezelték. Grossmannék ezért felvetették, hogy lehet, hogy az eredménynek semmi köze az anyák érzékenységehez vagy elutasító magatartásához, hanem a kulturális környezet elvárása más, és ennek megfelelően az anyák is másra szocializálják gyermekeiket. Az

észak-német anyák nem testkontaktussal igyekeztek megnyugtani a csecsemőket, hanem más, disztálisabb módokon, ezért lehet, hogy a csecsemők egy része is hasonló módon (azaz disztálisan) keres megnyugtatót. Őket a rendszer a „patológiás” csoportba sorolja (Atkinson, 1997). Grossman és munkatársai (1985) komoly kritikai megállapítást tettek az eredményeik átgondolása után. Eszerint, ha az anyák magatartását egy, a kulturális sajátosságokra nem érzékeny sztenderd értékelő rendszer alapján értelmezik és kategorizálják, azaz a szélesebb kötődés koncepciót egy szűk és merev operacionalizációba kényszerítik bele, akkor felmerül az a lehetőség, hogy teljesen téves következtetésekre juthatnak.

Sagi és munkatársai egy különleges gyermeknevelési közegben tesztelték az Idegen Helyzet érvényességét: az izraeli kibucokban (Sagi, Lamb, Lewkowitz, Shoham, Dvir és Estes, 1985). A kibucban született gyermekek 3 hónapos korukig élnek az édesanyjuk közvetlen közelében, majd úgynevezett gyerekházakba költöznek. A napjaik nagy részét az édesanyjukkal, illetve egy kijelölt nevelővel (metapelet) töltik, de éjszakára visszatérnek a gyermekházakba, és voltaképpen ott nőnek fel. Egyéves koruktól kezdve naponta csak néhány órát tölthetnek a szülőkkel, a napjuk nagy részét a metapelettel és a kortársakkal töltik. A hagyományos családban nevelkedő izraeli csecsemőkhöz képest kisebb arányban találtak biztonságosan kötődő csecsemőket a kibucban nevelkedők között (lásd *1. táblázat*). Minden izraeli vizsgálatban (akár városi, akár kibucban vett mintáról volt szó) nagyobb arányban találtak szorongó-ambivalens kötődésű csecsemőket, mint elkerülőket. A lefolytatott Idegen Helyzetek mintegy harmadát meg kellett szakítani vagy módosítani kellett, mert a csecsemők stresszreakciója nem oldódott fel. A szerzők ezt azzal magyarázták, hogy az izraeli társadalom folyamatos fenyegetettségben él, ami megnöveli a szülők szorongásszintjét, és túlvó magatartást eredményez. Tulajdonképpen azt állították, hogy a szorongó-ambivalens kötődés nem „fejlődési anomália”, hanem valójában adaptív válasz lehet egy környezeti tényezőre.

Az Idegen Helyzet vizsgálatot Japánban, egy, az amerikaitól és az európaiaktól erősen eltérő kultúrában két alkalommal is elvégezték: Tokióban és Szapporóban. A két vizsgálat különböző, egymásnak ellentmondó eredményeket mutatott. A Tokióban 32 anya-gyermek párral végzett vizsgálat alapján a kutatók a kötődési mintázatok univerzalizására találtak bizonyítékot, ugyanis a baltimore-i vizsgálattal megegyező arányban találták meg a háromféle kötődési mintázatot (Durrett, Otaki és Richards, 1984, lásd *1. táblázat*). A Szapporóban 60 anya-gyermek párral végzett vizsgálatban viszont Takahashi (1986) sajátos képet mutatott ki a japán gondozó-gyermek diádok kötődési mintázatával kapcsolatosan. A biztonságosan kötődő mintázat ott is túlsúlyban volt, ellenben a bizonytalan kötődés elkerülő mintázata nem volt kimutatható, és a szorongó-ambivalens kötődés sokkal nagyobb arányban volt reprezentálva, mint más kultúrákban (lásd *1. táblázat*). A szorongó-ambivalens kötődésű gyermekek magas arányát a kutató számos mediáló faktorral magyarázta, melyek nagyrészt a nyugatihoz képest szorosabbnak mondható anya-gyermek kapcsolatra vezethetők vissza (pl. drámaian erősebb stresszreakció az anya és a gyermek részéről is az Idegen Helyzetben). Az elkerülő magatartás hiányát pedig azzal, hogy a japán kultúra nem engedi az anyáknak az elutasító magatartást, így az elkerülő kötődés a gyermeknél nem lehet normatív/adaptív. A szerző figyelmeztet azonban, hogy az eredeti klasszifikáció nehezen alkal-

1. táblázat. Kötődési típusok százalékos eloszlása különböző országokban (van IJzendoorn és Sagi-Schwartz, 2008; Gervai és mtsai, 2005)

	Biztonságos	Bizonytalan-ambivalens	Elkerülő
USA (21 vizsgálat alapján)	67%	12%	21%
Bielefeld (Németország)	33%	12%	45%
Izrael (kibuc, külön alvás)	56%	37%	7%
Izrael (város)	72%	21%	3%
Tokió (Japán)	61%	18%	13%
Szapporó (Japán)	68%	32%	0%
Magyarország	52%	11%	16%

(Egy részletesebb és több kultúrára kiterjedő táblázatot lásd Hámori, 2015, 77.)

mazható a japán mintán, ugyanis a legtöbb gyermek valamilyen kevert kötődési mintázatot mutatott. Ez nyilvánvalóan megkérdőjelezi a klasszifikáció érvényességét az adott kultúrára.

A fenti kutatások óta a világ majdnem összes országában lefolytatták az Idegen Helyzet kísérletet. Magyarországon először 2005-ben Gervai Judit és munkatársai (Tóth és Gervai, 2005; Tóth, 2011) végeztek ilyen vizsgálatot, és a következő eloszlást találták: a csecsemők 52%-a biztonságosan kötődő, 16%-a bizonytalan-elkerülő, 11%-a pedig bizonytalan-ambivalens volt (lásd 1. táblázat). Ebben a vizsgálatban a gyerekek fennmaradó 21%-a a dezorganizált kötődési csoportba tartozott. Dezorganizált kötődéssel kapcsolatos metaanalízisükben van IJzendoorn, Shuengel és Bakermans-Kranenburg (1999) kulturális eltérésekkel kapcsolatos elemzéseket is végeztek. Több életkori szakasz elemzése során azt találták, hogy a kutatásokba bevont amerikai középosztálybeli csecsemők és idősebb gyermekek 15%-a jellemezhető dezorganizált kötődéssel. Ezzel szemben más nyugati kultúrákban ez az arány 17%, a nem nyugati kultúrákban pedig 21% volt. Mindezek tükrében a magyar mintán kapott 21%-os arány (Tóth és Gervai, 2005) a nem-nyugati kultúrákhoz hasonlít.

Heidi Keller (2013) az Idegen Helyzet validitásával kapcsolatban azt a kritikát vetette fel, hogy számos népnél, például a nyugat-afrikai bengeknél, vagy a Kamerunban élő Nso törzsnél az idegen személy megjelenése nem párosul semmilyen stresszreakcióval. Tehát ebben a kontextusban nincs értelme az Idegen Helyzetet használni, mert az nem váltja ki a gyermekben azt a stresszt, amellyel kapcsolatban az anyai megnyugtató és a gyerek erre adott reakcióját kívánják mérni. A fentebb már érintett japán vizsgálatokban (Takahashi, 1986) ezzel szemben egy másik végletes reakció jelent meg. A japán gyermekek magukra hagyva olyan drámai stresszt éltek meg, hogy ezt a szakaszt a kutatóknak a gyermekek 90%-ánál drasztikusan le kellett rövidíteni, 10%-ánál pedig teljesen ki kellett hagyni. Az azonos vizsgálati helyzet tehát kultúránként nagyon különböző jelentéssel és hatással bírhat.

A fenti probléma feloldására dolgozták ki a Q-rendezés módszerét (Attachment Q-sort, Waters és Deane, 1985), azaz éppen az olyan esetekre, amelyekben az Idegen Helyzet használata nem adekvát, szerencsés. Előnyei az Idegen Helyzettel szemben, hogy a megfigyelés otthoni környezetben zajlik, így nagyobb az ökológiai validitása,

korban szélesebb mintán, illetve egy csecsemőnél több alkalommal is használható. Emellett nem a szeparációs stresszre épít, így olyan kultúrákban is használható, ahol a szeparáció ismeretlen fogalom. Ez utóbbi azért is hasznos, mert így lehetőséget ad az egy-egy kultúrára jellemző prototipikus kötődési viselkedés leírására (van IJzendoorn, Vereijken, Bakermans-Kranenburg és Riksen-Walraven, 2004). A módszer egy viselkedésléltárt tartalmaz, amely viselkedéseket 12 és 48 hónapos kor közötti gyerekeknél figyeltek meg otthoni környezetben. Az anyáknak meg kell ítélniük, hogy mennyire tartják igaznak ezeket a viselkedéseket a saját gyerekükre. Posada és munkatársai (1995) hét országban (pl. Kína, Japán, Németország, Izrael) folytatott vizsgálatukban azt találták, hogy az anyák nagyon hasonló leírást adtak az ideálisan kötődő gyerekről, és ez a leírás a biztonságos kötődés koncepciójához közelített. Keller (2013) ugyanakkor rámutatott arra, hogy minden országban magasán iskolázott, középosztálybeli társadalmi rétegből kikerülő és hasonló nevelési értékrendszerű anyák vettek részt a vizsgálatokban. Ez felvetette annak a kérdését, hogy mennyiben képeznek a társadalmi rétegek közötti eltérések kulturális különbségeket, és mennyiben lehetséges az, hogy egy adott kultúrán belül a különböző társadalmi rétegek között nagyobbak a különbségek, mint különböző kultúrák azonos társadalmi rétegből származó egyedei között.

Van IJzendoorn és Sagi-Schwartz (2008) áttekintték az Idegen Helyzettel végzett addigi kultúráközi vizsgálatokat. Azt a következtetést vonták le, hogy a különböző nyugati és nem-nyugati kultúrákban egyaránt kialakul egy kiemelt személlyel a kötődés, és megjelennek annak különböző típusai is. A biztonságos, az elkerülő és a bizonytalan-ambivalens kötődést megfigyelték afrikai, kínai, indonéziai és japán vizsgálatokban, és még a nagyon különleges izraeli kibucban is különbséget lehetett tenni a biztonságos és bizonytalan kötődésű gyerekek között. Minden vizsgált csoportban a biztonságos kötődés volt a leggyakrabban megtalálható. Ezek alapján amellet érvelnek, hogy a kötődés evolúciósan megalapozott, univerzális és normatív jelenség, amelynek azonban lehetnek kulturálisan specifikus viselkedési jegyei (összefoglalást lásd Hámori, 2015).

Túl a csecsemőkoron

Az Idegen Helyzettel végzett első kultúráközi kutatások a csecsemőkori kötődést vizsgálták. Pedig, mint arra Bowlby (1979) is felhívta a figyelmet: „a kötődésviselkedés a bölcsőtől a sírig jellemzi az emberi lényeket” (129). A későbbi életkorokban végzett elenyésző számú vizsgálatra ugyancsak leginkább a kutatási módszerek „utaztatása” volt jellemző, vagyis azokat módosítás nélkül használták a nyugatitól eltérő kultúrákban is. Ezek a kutatások rendre a módszer alkalmazhatóságával kapcsolatos fenntartásokkal végződtek.

Óvodáskorban az egyik lehetséges vizsgálómódszer, amellyel a kötődést is értékelni lehet, a családrajz. Olyan projekciós eszköz, amely hozzásegíti a kutatót a gyermekben élő komplex fogalmi reprezentációk megismeréséhez. Gernhard és munkatársai (Gernhardt, Keller és Rübeling, 2016) például német és kameruni gyermekek családrajzait hasonlították össze. A hagyományos nyugati értékelőrendszerrel osztá-

lyozva a rajzokat, szignifikánsan több bizonytalanul és szignifikánsan kevesebb biztonságosan kötődő kameruni gyermeket találtak. A szerzők azonban arra hívják fel a figyelmet, hogy értékelésükben azokra a grafikus jelekre támaszkodtak, amelyeket a nyugati kultúrában értelmeznek a bizonytalan kötődés megnyilvánulásaiaként (neutrális arcok, kicsiny méretek, kidolgozatlanság), és amelyek nem feltétlenül rendelkeznek azonos jelentéssel más kultúrákban. A rajzokat nem lehet az adott kultúrában megnyilvánuló szocializációs céloktól függetlenül értelmezni. Így például a kameruni gyerekeknél nem feltétlenül a bizonytalan kötődés jele, hogy a családrajzon nincs rajta az anya figurája, miközben sok mindenki mást megjelenít a gyermek. Az sem a bizonytalan kötődés jele, hogy az alakok kicsik és a szülők sem emelkednek ki a többi figura közül. A szerzők ezért azt hangsúlyozzák, hogy olyan értelmezési, pontozási rendszert kell kialakítani, amely képes arra, hogy az adott kultúrán belül tudja értékelni a kötődés milyenségét.

Sajnos kötődéssel kapcsolatos serdülőkorú kultúráközi vizsgálat nem ismert. Habár a serdülőkorú kötődés mérésére specifikus eszközöket is kifejlesztettek, mint például a Szülő-Kortárs Kötődési Leltárt (Inventory of Parent and Peer Attachment [IPPA] Armsden és Greenberg, 1987), a serdülőkorú kötődési sajátosságainak kulturális variációit azonban mind ez ideig nem vizsgálta senki.

A felnőtt kötődés mérésére a legegyszerűbb megoldásnak az önbevalláson alapuló kérdőívek kifejlesztése mutatkozott. Wang és Mallinckrodt (2006) például a Közeleli Kapcsolati Tapasztalatok Skálát (Experiences in Close Relationship Scale [ECRS], Brennan, Clark és Shaver, 1998) használva igyekeztek feltárni, milyen kötődést tartanak ideálisnak fiatal amerikai és tajvani felnőttek. Vizsgálatuk előtt viszonylag kevés felnőttet összehasonlító tanulmány született, de ezek nagy része azt az eredményt kapta, hogy Kelet-Ázsiában hangsúlyosabb a bizonytalan-ambivalens kötődés a fiatal felnőttek körében, mint Európában vagy Észak-Amerikában (Ditomaso, Brannen és Burgess, 2005). You és Malley-Morrison (2000) koreai és amerikai egyetemistákat összehasonlító kutatásukban a Kötődési Stílus Kérdőívvel (Attachment Style Questionnaire [ASQ], Feeney, Noller és Hanrahan, 1994) az ázsiai fiatal felnőttek között több aggodalmaskodóan kötődött találtak. Baráti kapcsolataikban kevesebb volt az intimitás, mint az amerikai fiatalok esetében. Wangék eredményei is összhangban voltak ezekkel a korábbi eredményekkel. A tajvani fiatal felnőttek a bizonytalan szorongó kötődést nagyobb arányban tartották ideálisnak, mint az amerikaiak. A mérőeszközt itthon Hámori és munkatársai fordították, validálták és használták (Hámori, Dankháziné Hajtman, Urbán, Martos, Kézdy, Horváth-Szabó, 2016). A magyar mintán a különböző kötődési típusok következő arányát találták: biztonságosan kötődött a minta 54%-a, elkerülően 14,3%-a, szorongó ambivalensen pedig 31,7%-a.

Schmitt és munkatársai (2004) 62 kulturális csoportban vették fel a Kapcsolati Kérdőívet (Bartholomew és Horowitz, 1991). A kultúrák 79%-ában a biztonságos kötődés volt a normatív, ugyanakkor a szorongó kötődés a kelet-ázsiaiakat inkább jellemezte. Ezek a különbségek szoros kapcsolatban lehetnek a kölcsönösen függő és független én-konstrukció kulturális dimenziójával (Markus és Kitayama, 1991). A kölcsönösen függő szelf-konstrukcióval összefüggő kötődés tökéletesen érettnnek és egészségesnek tekintett a kelet-ázsiai kultúrában, ugyanakkor félreérthető az ame-

rikai, független én-konstrukciót idealizáló világban. Az amerikaiak számára a társas kapcsolatokba szorosan beágyazott én, az én „elvesztése” összefolyásnak, énhatárok nélküliségnek, az elhagyatottság középpontba helyezésének tűnik. A kelet-ázsiaiak tartózkodása attól, hogy nyíltan feltárják az érzelmeiket, vagy segítséget kérjenek, könnyen értelmeződik úgy, hogy elkerülően kötődnek. Vagyis az, ami a kelet-ázsiai kultúrában kulturálisan adaptív, egészséges és része lehet a normatív tartománynak, a nyugati pszichiátriában a pszichopatológiával kapcsolódik össze (Mikulincer és Shaver, 2012). Wang és Mallincrodt (2006) felhívják a figyelmet arra, hogy ezeket az eredményeket annak bizonyítékául kell tekinteni, hogy az ideális kötődésnek nagyon különböző kifejezései lehetnek a különböző kultúrákban. Ezért az eltérő kultúrkörből származó tanácsadónak vagy például párterapeutának tisztában kell lennie ezekkel a különbségekkel.

Az időskori kötődés kutatása még napjainkban is gyerekcipőben jár. Magai és munkatársai (Magai, Cohen, Milburn, Torpe, McPherson és Peralta, 2001) vizsgálata talán az egyetlen, amelyik a Kapcsolati Stílus Kérdőív eredményeit (Griffin és Bartholomew, 1994) két különböző amerikai etnikai csoportban, az európai-amerikaiban és az afrikai-amerikaiban idős emberekben hasonlította össze. Az európai-amerikai és az afrikai-amerikai csoport összehasonlítását az indokolta, hogy bár mindkét csoport komoly nehézségeket élt át fiatal korában (háború, gazdasági válság), az afrikai-amerikai csoport nagyobb deprivációban élt, és a faji megkülönböztetést is el kellett szenvednie. Bár a fiatal felnőttekhez képest mindkét csoportban jóval alacsonyabb volt a biztonságosan kötődők aránya és jóval magasabb az elutasítóké, ez az arány méginkább jellemezte az afrikai-amerikai időseket. A szerzők magyarázata szerint a felnőtt kötődési mintákra erőteljesen hatnak az egyént az élete során érő társadalmi-gazdasági hatások is.

A KULTURÁLIS KONTEXTUS JELENTŐSÉGE

A kötődés kulturális különbségeit univerzalista megközelítésből kutatók azt hangsúlyozzák, hogy a kulturális különbségek viszonylag kicsik és jelentéktelenek (van IJzendoorn és Sagi-Schwartz, 2008; Hátori, 2015). Ezzel szemben az úgynevezett „émikus” kulturális összehasonlítás mellett érvelő kutatók nagyobb jelentőséget és formáló erőt tulajdonítanak a kultúrának. Ezek a kutatók arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a kötődés elmélete, a kötődési mintázatok kategorizációja, az anyai érzékenység értékelése, valamint a kötődési mintázatok későbbi személyiségfejlődésre gyakorolt hatásának elképzelése mind a nyugati, középosztálybeli anya-gyermek diádra kidolgozott elméletek és értékelő rendszerek, amelyek alapvetően etnocentrikusan közelítenek a kötődés jelenségéhez (Rothbaum és mtsai, 2000; Keller, 2013, 2016). Rothbaum (2000) szerint a nyugati kutatók vakok az emberi kapcsolati mintázatok nyugati kultúrától eltérő megnyilvánulásaival szemben, mert más kultúrákat nyugati ideálokkal és preconcepciókkal ruháznak fel. Keller (2013) szerint a kötődés generációról generációra történő átadása, a deviációk és a patológiák diagnosztizálása azon a feltevésen alapulnak, hogy a gyermek monotrópus kapcsolatot alakít ki egy gondozóval, kizárólagos figyelmet kap a gondozótól, aki leginkább az anya, és aki

szenzitíven reagál a csecsemő jelzéseire. Az egészséges gyermeki személyiségfejlődés eredményének az autonóm, individualista egyént tartják (Rothbaum és mtsai, 2000). Ezek a feltevések a világ népességének kevesebb, mint 5%-át kitevő nyugati középosztálybeli családok szülő–gyerek kapcsolatát jellemzik. Ez a csecsemő–gondozó kapcsolat véleményük szerint csak azokban a közegekben lehet adaptív, amelyekben bőségesen állnak az anyagi és a társas erőforrások rendelkezésre, és ezért a családok „megengedhetik maguknak” a gondozó–gyermek szenzitíven egymásra hangolódó diádját (LeVine, 1988; Keller, 2013). A fejlődési ideálok alapvetően az individualista kulturális elvárásokat tükrözik.

Rothbaum és Morelli (2005) a fentiek alapján az émikus megközelítést javasolják a kötődési folyamatok megértésére (116): „Az előnye az émikus megközelítéseknek – amelyek a helyi hagyományokra és a kutatott népek számára nagyobb jelentőséggel bíró gyakorlatokra fókuszálnak –, hogy a viselkedésről annak kontextusában nyújtanak képet, és, hogy jelentést adnak az emberi működés változatosságának.”

Bretherton (1985) két korai példát hoz arra, hogy a kötődési mintázatok hogyan függhetnek össze eltérő szocializációs célokkal. Ezek a kutatások bőven megelőzték Bowlbyék munkásságát, és pusztán antropológiai igénnyel, megfigyeléses módszerrel folytak a ’30-as, ’40-es években. Két, a kötődést nagyon különbözően értelmező és szocializáló népcsoportot mutat be: a mikronéziai Tikopia törzset (Firth, 1936, idézi Bretherton, 1985) és egy bali faluközösséget (Mead és Bateson, 1942, idézi Bretherton, 1985). Alapvető különbség mutatkozott a két nép között kötődéssel kapcsolatos szokásaikban, attitűdjükben. A fizikai kontaktus mindkét népcsoportnál gyakori volt. A Tikopia törzsnél a nyugati klasszikus kötődés motívumai voltak megtalálhatók: a gyermek nyugodt maradt a gondozó mellett, feldúlta annak távoztása, és veszély esetén a gondozóhoz fordult. Ugyanakkor az anya mellett több gondozóval is kialakított a gyermek szoros kötődést. A bali népcsoportnál azt találták, hogy az anya szándékosan, félelmetes hangokkal ijesztgette a gyermeket, hogy az felkészüljön a veszedelmekre. Emellett az anyák kifejezetten arra szocializálták a gyerekeket, hogy azok ne vonódjanak be könnyen érzelmi kapcsolatokba. Például vidám játékba vonták a gyereket, de amint az élvezni kezdte azt, az anya üres tekintettel közömbösen visszahúzódott. A gyerekek megtanulták, hogy ne reagáljanak az ilyen kezdeményezésekre. A Tikopia törzs esetében a nyílt érzelmi kifejezés része volt a kötődés kifejezésének, a bali népcsoportnál viszont az anya akkor alakított ki kulturálisan elfogadott kötődést, ha az érzelmek nem fejeződtek ki, az anyai érzékenység épp azt tanította meg, hogy az anya és a gondozó, vagyis a külvilág nem érzékeny és nem lehet tőle várni szenzitív válaszokat. Az anya gondosan, szisztematikusan és felelősségteljesen foglalkozott a gyerekekkel, figyelt annak érzelmi reakcióira, de épp arra szocializálta, hogy a világ félelmetes, ne bízson meg benne és ne kapcsolódjon másokhoz érzelmileg. E két példán jól látható, hogy mindkét esetben az anyák felelősek és gondosak, és szívükön viselik a gyermek szocializációját, de a nyugati klasszifikáció szerint az egyik esetben az anya biztonságos kötődést alakít ki, a másik esetben elkerülő kötődést, amelyet a nyugati szakirodalom maladaptívnek tekint (Keller, 2013). Ez a klasszifikáció azonban valójában azt jelezne, hogy csak a felszínét ragadjuk meg az anya–gyerek kapcsolatnak, és nem a valódi jelentéstartalmát, amely az anyai elfogadást paradox módon éppen a kötődés nem mutatásához köti (Bretherton, 1985).

Az anya-gyerek kapcsolat monotropizálódása

Heidi Keller (2013) szerint az univerzalitást valló kutatók számos lényeges tényezőt kevésbé vesznek tekintetbe. Ezek egyike a csoportos gondozás. Van IJzendoorn és Sagi-Schwartz (2008) azt állítják, hogy bár sok kultúrában a gyerekek a kötődési személyek hálózatában nőnek, mégis az a szülő vagy gondozó, aki a nap egy részében vagy éjszaka felelősséget vállal a gyerek gondozásáért, a gyerek kiemelt kötődési tárgyává válik. Ahogyan Bowlby (1969) nevezte, a kötődési viselkedés egy személyre monotropizálódik. Keller (2013) megkérdőjelezte, hogy a monotropizálódás jelensége kulturálisan univerzális lenne. Véleménye szerint a gyermekgondozásban az egyik legnyilvánvalóbb kulturális különbség az, hogy van-e egy kiemelt elsődleges gondozó – amely a világ kisebbségére jellemző –, vagy a gyermeket többen látják el, és senki nem játszik egyértelműen kiemelt szerepet. Hrdy (2007) amellett érvelt, hogy az emberiség nem maradt volna fenn, ha egy kisgyermeket csak egy kiemelt gondozó látott volna el. Primáták megfigyelése során kialakított kooperatív nevelési modellje szerint a társas csoport olyan tagjai, akik a kölyökkel nem állnak közvetlen biológiai kapcsolatban, azonos intenzitással viselik gondját, mint a közvetlen hozzátartozói. Az állatvilágból említ olyan példákat, amelyekben a nevelési szokások különbségei a „kötődés” variációihoz vezetnek: Bowlby (1973) rézus majmokkal kapcsolatos vizsgálatokra (pl. Hinde, Howell és Spencer-Booth, 1964) alapozta a kötődéssel kapcsolatos elméletét, de ennél a fajnál nem jellemző a kooperatív nevelés, és az anya kizárólagos szerepet játszik az utódgondozásban. Hrdy (2007) ezért kritikával szemlélte Bowlby munkáját. A primáták esetében nagyon különbözőek az utódgondozási mintázatok. A közönséges hulmánok esetében például a kicsinyeket a nap legalább felében nem az anya, hanem egy másik személy őrzi. Náluk is jellemző ugyan, hogy a kicsinyek lármáznak, ha szem elől tévesztik az anyjukat, ugyanakkor mégis hozzá vannak szokva mások jelenlétéhez. Hrdy szerint elképzelhető, hogy árnyaltabb kép alakult volna ki a kötődés jelenségéről, ha Bowlby nemcsak Harlow és Hinde munkájára alapozza elméletét, illetve ha ők más fajokon is elvégezték volna a megfigyeléseiket és kísérleteiket. Számos olyan adatot mutat be, amelyek alátámasztják, hogy az olyan közösségekben, ahol a gyermekhalandóság magas, illetve a környezet eltartó képessége alacsony, sokkal több esélye van egy gyermeknek az életben maradásra, illetve az anyának a reprodukív sikerességre, ha a nevelés mások segítségével folyik. A kooperatív nevelés hatására a csecsemő érzékeny lesz nemcsak az anya jelzéseire, hanem az anyahelyettesítőkére is, és hasonlóképpen keres másoknál is biztonságot, mint az anyánál. Ez a fajta gondozási elrendezés számos embercsoport esetében ugyancsak jellemző, és bizonyos csoportokban meghaladhatja a huszat is azoknak a száma (testvérek, rokonok, szomszédok), akik a csecsemőt rendszeresen gondozzák (Keller, 2013). Keller és Otto (2011) vizsgálatai szerint a kameruni nso anyák kifejezetten igyekeznek elkerülni, hogy a gyerek speciális kötődést alakítson ki velük, ezért például ráfújnak az arcára, hogy elfordítsa a fejét és másokra is figyeljen. Az érzelmi kötődés ezekben a kultúrákban meglehetősen diffúz, a biztonság és a pszichés jóllét nem koncentrálnak egyetlen meghatározott emberre, az anyára (Keller, 2013). A 2. táblázat bemutatja, hogy Keller (2016) milyen lényeges különbségeket lát a csoportos gondozás és a diádikus gondozás között.

2. táblázat. A csoportos gondozás és a diádikus gondozás összehasonlítása

	Csoportos gondozás	Anya-gyerek diád
monitorozás	folytonosan monitorozva van a csecsemő	néha megszakad a monitorozás
válaszkészség	gyorsabb reakció az igényekre	késleltetett reakció az igényekre
kommunikáció	proximális kommunikációs csatornák (pl. testkontaktus)	disztális kommunikációs csatornák (beszéd)
biztonság	több forráshoz köthető a biztonság	egy forráshoz köthető a biztonság
nevelés célja	cél a jólnevelt, társadalomba belesimuló ember	cél az önálló, önértékesítő ember

Az eltérő gondozói környezet eltérő kutatási módszerek alkalmazását igényli. Az anyai szenzitivitás mérésére eredetileg kifejlesztett skálát nem lehet többszörös gondozójú kultúrában alkalmazni. Mesman és munkatársai (Mesman, Minter és Angnged, 2016) ezért átalakították a mérőeszközt úgy, hogy a mérés középpontjába a csecsemőt helyezték: azt nézték, hogy egy megfigyelési időszak alatt hány érzékeny választ kap, függetlenül attól, hogy az 1 vagy 15 gondozótól jön. Így a különböző kultúrák numerikusan összehasonlíthatóvá váltak a szenzitív gondozói válaszok tekintetében.

A kultúráközi vizsgálatok tanulságai szerint a biztonságos kötődés kialakulása nem kötődik feltétlenül egy kiemelt személlyel való kapcsolathoz, hanem ezt a kisgyermek igényeit tekintve vevő, többszörös gondozói közeg is maradéktalanul meg tudja teremteni.

A szocioökonómiai környezet szerepe

Keller (2013) a gazdasági környezet jelentőségére is felhívta a figyelmet: a középosztálybeli környezet, amelyben a kötődéskutatások legnagyobb része zajlott, egészen más értéket tulajdonít a gyermeknek, mint az a környezet, amelyben a gyermekek túlélése az elsődleges cél. Keller Robert LeVine munkáit idézi. Robert LeVine 1974-ben a kultúra és nevelés összefüggésével kapcsolatban egy hierarchikus modellt állított fel, és a benne foglaltak erősen kapcsolódnak a kötődés kulturális változatosságához (LeVine, 1974, 1988, Rogoff, 2003). A modell szerint a szülőknek három fontos célja van a gyermek nevelésekor: az első a gyermek túlélése, a második a boldogulásához szükséges anyagi javak megteremtése és a harmadik a kulturális értékek átadása. Az olyan környezetben, melynek gazdasági eltartó képessége alacsony és a gyermekhalandóság magas, ott a gondozónak nem érdemes szoros kötődést kialakítani a gyenge csecsemőkkel, ezért gyakori, hogy sorsukra hagyják őket. Viszont szoros, proximális kötődést kell kialakítani az erősekkel, hogy maximalizálják a túlélési esélyeket. A nyugati, biztos gazdasági hátterű környezetekben, ahol kevésbé fenyeget az a veszély, hogy a gyermeket korán elveszíthetik, és gyakori, hogy egy házaspárnak csak egy gyermeke van, nincs hatása a gyermek életképességének a kötődésre.

Az anyai szenzitivitás

A kötődés egyik alapfogalma az anyai szenzitivitás (Ainsworth, Blehar, Waters, Will, 1978), amelynek két mutatója az anyai reakció időbelisége és adekvátsága, a megfelelő időben érkező megfelelő válasz. Rothbaum és Morelli (2005) szerint az, hogy mi az „időben” és mi a „megfelelő”, jelentősen különbözik kulturális kontextusonként. Ezeknek a jellemzőknek a jelentése és értelmezése nagyon eltérő lehet. Így például az érzékenység reaktív/válaszjellegű felfogása erősen különbözik a számos kultúrában megnyilvánuló proaktív-preventív anyai magatartástól. Az anyák válaszkészségét úgy mérik a kötődésvizsgálatok, hogy milyen gyorsan reagál az anya a gyermek jelzéseire (reaktív magatartás). Míg más kultúrákban sokkal inkább az jelzi az anyai érzékenységet, hogy mennyire tudja anticipálni a gyermek reakcióját, mielőtt az bekövetkezne, és mennyire tudja azt megelőzni (preventív/proaktív). A japán anyáknál sokkal inkább ezt a proaktív, a distressz kialakulását megelőző anyai magatartást figyelték meg, és nem annyira a már bekövetkezett distressz kezelését (Trommsdorff és Friedelmayer, 2010). A reaktív anyai magatartás, amely arra vár, hogy a gyermek kezdeményezzen, az individualista kulturális közegben adaptív. A preventív anyai magatartás ezzel szemben a környezethez való akkomodációt erősíti a gyerekekben, és azokban a kultúrákban adaptív, ahol nem cél az önérvényesítő egyén mint ideális embertípus. Például a szülői kontrollt az autonóm, asszertív egyént mint ideális nevelési célt kitűző nyugati kultúrában a bizonytalan kötődéssel hozzák összefüggésbe. Ugyanez a szülői magatartás viszont biztonságos kötődéshez vezet azokban a társadalmakban, ahol a nevelési cél a környezethez illeszkedő és alkalmazkodni tudó egyén. Carlson és Harwood (2003) azt találták, hogy Puerto Ricó-i anyák sokkal több fizikai kontrollt gyakoroltak a csecsemőgondozásuk során, mint az európai-amerikai anyák, és ez a szoros fizikai kontroll biztonságosabb kötődéshez vezetett az ő esetükben. Ezzel szemben az euro-amerikai gyerekeknél az erősebb fizikai kontroll elkerülő kötődést eredményezett. A nyugati anyák a gyermek pozitív jelzéseire reagálnak, a guszi anyák inkább a gyermek negatív reakcióira, és ha a gyermek pozitívan izgatott, akkor inkább elfordulnak tőle, hogy ezzel nyugtassák (LeVine, 2004). Az anyai szenzitivitás mindkét esetben szükséges ahhoz, hogy a gyermek a saját társadalmi közege elvárásainak megfelelően, de a kapott fejlődési eredmény más. Ainsworth kijelentése (Ainsworth, 1976), miszerint az anyai szenzitivitás a gyermek autonómiáját erősíti, csak a nyugati kultúrkörben állja meg a helyét. Rothbaum és munkatársai (2000) szerint, amit a nyugati kutatók az ambivalens kötődés megnyilvánulásának tekintenek, azt Japánban az amae megnyilvánulásának tartják. Ez a japán kultúrában tökéletesen elfogadott, és nem a bizonytalan kötődés jelzése.

A különböző kultúrák eltérő szocializációs céljai

Rothbaum és munkatársai (2000) a szelf kulturális meghatározottságának és az anyagyermek kapcsolat egy-egy kultúrában kialakult sajátos formáinak a jelentőségére hívja fel a figyelmet. A klasszikus kötődésemélet kompetenciahipotézise szerint a biztonságosan kötődő gyerekek autonómbbakk, kevésbé dependensek. Mi a helyzet azokkal

a kultúrákkal, ahol nem cél az autonóm és független egyén nevelése, hanem éppen ellenkezőleg, a társas közegével szoros kölcsönös függésben és dependenciában egzisztálni tudó egyén, ami utóbbi a pszichés érettség képviselője? Ainsworth (1976) anyai szenzitivitást mérő skáláján ilyen, kulturálisan egyértelműen egyoldalú szempontok szerepelnek, mint „az anya értékeli azt a tényt, hogy a gyereknek saját akarata van, még akkor is, ha ellentmond neki [...] tiszteletben tartja a csecsemőt mint egy szeparált, autonóm személyt” (Ainsworth, 1976, 4, idézi Rothbaum és mtsai, 2000). Rothbaum és munkatársai (2000) Ainsworthszel szemben arra hívják fel a figyelmet, hogy különböző ökológiai közegek eltérő én-felfogáshoz vezetnek, és ennek szintén vannak következményei a kötődésre vonatkozóan. Az, hogy egy kultúra milyen módon gondolkodik az én fogalmáról, azaz azt egy kölcsönösen függő vagy épp független entitásként konstruálja-e meg, meghatározza a kötődés jellegzetességeit. A japán Idegen Helyzet vizsgálatok rendre azt eredményezték, hogy a bizonytalan-ambivalens kötődés felülreprezentált, az elkerülő kötődés viszont alulreprezentált (Miyake, Chen és Campos, 1985; Takahashi, 1986). Ez szoros kapcsolatban áll az amae (Doi, 1989) jelenségével (Rothbaum és mtsai, 2000). Az amae az anyára való rátámaszkodást, függőséget fejezi ki. Ez a fajta kapcsolódás a felnőttkori társas kapcsolataiban is tovább él. Az elérni vágyott kompetencia a gyermekeknél a kölcsönös függésre való képesség és engedelmség, nem pedig a nyugati kultúrákban magasra értékelt önállóság, függetlenség és autonómia (Rothbaum és mtsai, 2000, 2007). Az euro-amerikai középosztálybeli kultúrában klinikai problémának tekintik az anya és csecsemője közötti szimbiotikus kapcsolat továbbélését, amely számos nem-nyugati kultúrában viszont kulturális sztenderd (Keller, 2013). A korábban ismertetett vizsgálati eredmények, melyek szerint a kelet-ázsiai kultúrákban nagyobb arányban fordul elő a szorongó-ambivalens kötődés (Wang és Mallinckrodt, 2006), szintén összhangban vannak a kölcsönösen függő én-moddell és a környezet erre vonatkozó elvárásaival. Rothbaum és munkatársai interjúmódszerrel (2007) igyekeztek feltárni a japán és amerikai kötődési mintázatok között talált eltérések kulturális gyökereit. Azt emelték ki, hogy míg Amerikában a kötődés és a világ felfedezése egymással ellentétes motivációk, és a legfőbb aktuális feladat a kettő közti egyensúly megtalálása, addig Japánban a kölcsönös függés, az interperszonális egység a legfőbb cél, az exploráció nem támogatott. Míg az amerikaiak számára az egyéni potenciálok kiteljesítése lesz hosszú távon az elsődleges cél, addig a japánoknak olyan felnőttek nevelése, akik harmonikusan tudnak együtt élni a környezetükkel. Carlson és Harwood (2003) korábban ismertetett Puerto Ricó-i vizsgálata azt bizonyítja, hogy ugyanaz az anyai magatartás (kontrolláló) az egyik kultúrában biztonságos, a másikban elkerülő kötődéshez vezet, összhangban az adott kultúra szocializációs céljaival. Ugyanakkor egy-egy kötődési típus nem ugyanazokkal a viselkedéses reakciókkal jár együtt egymástól eltérő kultúrákban. A mainstream kötődésemélet szerint a biztonságosan kötődő gyerek barátságosabb az ismeretlenekkel, mint a bizonytalanul kötődő. Egy olyan kultúrában (ilyen minden kollektivistá kultúra), amelyben éles különbséget tesznek a saját csoport és a külső csoport között, azonban sokkal inkább elvárják az anyák, hogy a gyerek barátságos legyen az idegenekkel. Vagyis a gyerek tartózkodása ismeretlen személyekkel szemben semmilyen módon nem tükrözi a kötődése biztonságát (Rothbaum és mtsai, 2000).

AZ EVOLÚCIOÉLMÉLET ÉS A KULTURÁLIS HATÁSOK ÖSSZEBÉKÍTÉSE

Keller (2013) egy evolúciós alapú, de kulturálisan is megalapozott kötődéseméletet javasol, amely összhangban van Belsky (1999) nézeteivel. A kulturális különbségek valójában a környezethez való adaptációk, vagyis evolúciós stratégiák. Rothbaum és munkatársai (2000) a kötődés kulturális meghatározottságát azonos jelentőségűnek tartják a biológiai meghatározottságával. Az euro-amerikai középosztálytól eltérő kulturális miliőben növekvő gyerekek másképp válnak felnőtté. Nem létezik egyetlen olyan kapcsolati modell sem, amely az egyedüli adaptív a világ teljes népességére nézve. Belsky (1999) azt hangsúlyozta, hogy a különböző kötődési mintázatok nem egy egészséges (biztonságos) és további két „aberrált” (elkerülő, szorongó-ambivalens) stratégiából állnak, hanem ezek a stratégiák különböző környezeti feltételekhez történő adaptációs kihívások adaptív válaszai. Ezért a biztonságos kötődés nem „jobb”, mint az elkerülő vagy a szorongó-bizonytalan, hanem egy másik formája a túlélés maximalizálásának. Azt a kérdést, hogy mi a normatív egy társadalomban, illetve egy csoportban a kötődési stílusokat illetően, Ein-Dor és Hirschberger (2016) a következőképpen válaszolták meg: annál inkább képes túlélni vagy jól működni egy csoport, minél színesebb tagokból áll, tehát egy jó társadalomban mindegyik kötődési stílus egyaránt képviselteti magát, így növelvén az adott társadalom fitnessét.

KÖVETKEZTETÉSEK

Rothbaum és Morelli (2005) megfogalmazott egy négy pontból álló módszertani iránymutatást a kultúraközi kötődéskutatással foglalkozó szakembereknek annak érdekében, hogy elkerüljék az érvénytelen konklúziók levonását. Eszerint törekedni kell a különböző módszerek (etnográfia, megfigyelés, interjú, kontrollált laboratóriumi vizsgálatok) széles skálájának az alkalmazására, mert mindegyik más előnyével tud hozzásegíteni a pontos megismeréshez. Törekedni kell a különböző kultúrájú kutatók és a kutatást segítő helyi lakosok közti kooperációra az etnocentrikus torzítások leküzdése érdekében. A harmadik tanács, hogy a kutatónak alaposan meg kell ismerkednie a szóban forgó kultúrával, hogy meg tudja érteni a kutatott folyamatok dinamikáját. Végül pedig nyitottnak és naprakésznek kell lenni az új módszertani lehetőségek irányában.

E négy ponton kívül meglátásunk szerint még egy szempontot elengedhetetlen figyelembe vennie a kutatónak. Mégpedig azt, hogy kulturális feltáró kutatást vagy kulturális összehasonlító kutatást szándékozik-e folytatni. Előbbi esetben ugyanis az émi-kus, mélyen feltáró megfigyelések, interjúk stb. a legcélravezetőbb módszerek, míg utóbbi esetben, mivel szükség van valamilyen közös inerciarendszerre, ezért tetszőleges mértékig ugyan, de célszerű lemondani a mély megismerésről a közös értelmezés érdekében. Természetesen émi-kus módszerekkel is lehet összehasonlítást végezni, ám a jelenségek komplex megragadásából kifolyólag az összehasonlítás kritériumainak a kijelölése erősen megnehezül.

John Bowlby és Mary Ainsworth világosan kifejtették, hogy a kötődés a gyerekek fejlődésének biopszichológiai szükséglete. Az azonban, hogy kivel alakul ki kötődés, milyen módon nyilvánul meg és az, hogy mi adaptív és maladaptív, kulturálisan meg-

határozott. Ha egy kulturális közeg a negatív érzelmek elnyomását kívánja meg, akkor a csecsemők elkerülő kötődési mintázatot mutathatnak azért, hogy megfeleljenek ennek a kíváncsnak. Egy ilyen kultúrában az elkerülő mintázat normatív lehet abban az értelemben, hogy növeli az inkluzív fitnesszt, és az általános adaptációt szolgálja. Az is bonyolult kérdés, hogy mindaz a magatartásforma, amit a kutatók sztenderd módon az elkerülés jelének tekintenek, valóban azt jelenti-e más kultúrákban. A kötődés univerzális volta, amelyet egyetlen kutató sem von kétségbe, csak azt jelenti, hogy valamilyen kötődés ki fog alakulni minden egyes kultúrában, függetlenül a gyermeknevelés kialakult gyakorlatától és a családi struktúrától. Ugyanakkor nem jelenti azt, hogy a fő kötődési mintázatok univerzálisan normatívak. Ebből következően a jelenlegi globalizált világban nem lehet olyan szülői intervenció programot vagy terápiás beavatkozást végezni, amelyik nem kulturálisan érzékeny és informált, és amely esetében felmerülhet annak a veszélye, hogy egy, az adott kultúrában egészséges és adaptív pszichés konstellációt kulturális vakságból és tudatlanságból patológiázal.

IRODALOM

- Ainsworth, M. D. S. (1976). *System for rating maternal care behavior*. Princeton, NJ: ETS Test Collection.
- Ainsworth, M. D. S., Blehar, M. C., Waters, E., & Wall, S. (1978). *Patterns of attachment: A psychological study of the strange situation*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Armsden, G. C., & Greenberg, M. T. (1987). The inventory of parent and peer attachment: Individual differences and their relationship to psychological well-being in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 16(5), 427–454.
- Atkinson, L. (1997). Attachment and Psychopathology: From Laboratory to Clinic. In L. Atkinson, & K. J. Zucker. (Eds.), *Attachment and Psychopathology* (pp. 3–16). New York: Guilford Press.
- Bartholomew, K., & Horowitz, L. M. (1991). Attachment styles among young adults: a test of a four-category model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61(2), 226–244.
- Belsky, J. (1999). Interactional and contextual determinants of attachment security. In J. Cassidy, & P. R. Shaver (Eds.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* (pp. 249–264). New York, NY, US: Guilford Press.
- Bowlby, J. (1951). *Maternal care and mental health*. Geneva: World Health Organization Monograph.
- Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss, Vol. 1. Attachment*. London: Hogarth Press.
- Bowlby, J. (1973). *Attachment and loss, Vol. 2: Separation*. London: Hogarth Press.
- Bowlby, J. (1979). *The making and breaking of affectional bonds*. Hove and New York: Brunner-Routledge.
- Bowlby, J. (1980). *Attachment and loss, Vol. 3: Loss, sadness and depression*. London: Hogarth.
- Brennan, K. A., Clark, C. L., & Shaver, P. R. (1998). Self-report measurement of adult romantic attachment: An integrative overview. In J. A. Simpson, & W. S. Rholes (Eds.), *Attachment theory and close relationships* (pp. 46–76). New York: Guilford Press.
- Bretherton, I. (1985). Attachment theory: Retrospect and prospect. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 50(1–2), 3–35.
- Bretherton, I. (1992). The origins of attachment theory: John Bowlby and Mary Ainsworth. *Developmental Psychology*, 28(5), 759–775.

- Carlson, V. J., & Harwood, R. L. (2003). Attachment, culture, and the caregiving system: The cultural patterning of everyday experiences among Anglo and Puerto Rican mother–infant pairs. *Infant Mental Health Journal*, 24(1), 53–73.
- Ditommasso, E., Brannen, C., & Burgess, M. (2005). The universality of relationship characteristics: A cross-cultural comparison of different types of attachment and loneliness in Canadian and visiting Chinese students. *Social Behavior & Personality*, 33, 57–68.
- Doi, T. (1989). The concept of amae and its psychoanalytic implications. *International Review of Psycho-analysis*, 16(3), 349–354.
- Durrett, M. E., Otaki, M., & Richards, P. (1984). Attachment and the mother's perception of support from the father. *International Journal of Behavioral Development*, 7(2), 167–176.
- Ein-Dor, T., & Hirschberger, G. (2016). Rethinking Attachment Theory From a Theory of Relationships to a Theory of Individual and Group Survival. *Current Directions in Psychological Science*, 25(4), 223–227.
- Feeney, J. A., Noller, P., & Hanrahan, M. (1994). Assessing adult attachment. In M. B. Sperling & H. Berman (Eds.), *Attachment in adults: Clinical and developmental perspectives* (pp. 128–152). New York, NY, US: Guilford Press.
- Firth, R. (1936). *We, the Tikopia: kinship in primitive Polynesia*. Boston: Beacon.
- Gernhardt, A., Keller, H., & Rübeling, H. (2016). Children's Family Drawings as Expressions of Attachment Representations Across Cultures: Possibilities and Limitations. *Child Development*, 87(4), 1069–1078.
- Griffin, D. W., & Bartholomew, K. (1994). The metaphysics of measurement: The case of adult attachment. In K. Bartholomew, & D. Perlman (Eds.), *Advances in personal relationships: Vol. 5. Attachment processes in adulthood* (pp. 17–52). London: Jessica Kingsley.
- Grossmann, K. E., Grossmann, K., Huber, F., & Wartner, U. (1981). German children's behavior towards their mothers at 12 months and their fathers at 18 months in Ainsworth's Strange Situation. *International Journal of Behavioral Development*, 4(2), 157–181.
- Grossmann, K., Grossmann, K. E., Spangler, G., Suess, G., & Unzner, L. (1985). Maternal sensitivity and newborns' orientation responses as related to quality of attachment in northern Germany. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 50(1–2), 233–256.
- Hámori E. (2015). *A kötődélmélet perspektívái. A klasszikusoktól napjainkig*. Budapest: Animula.
- Hámori, E., Dankháziné Hajtman, E., Urbán, Sz., Martos, T., Kézdy, A., & Horváth-Szabó, K. (2016). A felnőtt kötődés új típusai? Eredmények a Kötődési Stílus Kérdőívének magyar változatával (ASQ-H). *Alkalmazott Pszichológia*, 16(3), 57–77.
- Hinde, R. A., & Stevenson-Hinde, J. (1990). Attachment: Biological, cultural, and individual desiderata. *Human Development*, 33, 62–72.
- Hinde, R. A., Howell, T., & Spencer-Booth, Y. (1964). Behaviour of socially living rhesus monkeys in their first six months. *Proceedings of the Zoological Society of London*, 14(4), 609–649.
- Hrdy, S. B. (2007). Evolutionary context of human development: The cooperative breeding model. In C. A. Salmon, & T. K. Shackelford (Eds.), *Family relationships: An evolutionary perspective* (pp. 39–68). Oxford: Oxford University Press.
- Keller, H., & Otto, H. (2011). Different faces of autonomy. In X. Chen, & K. H. Rubin (Eds.), *Socioemotional development in cultural context* (pp. 164–185). New York, NY, US: The Guilford Press.
- Keller, H. (2013). Attachment and culture. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 44(2), 175–194.
- Keller, H. (2016). Attachment. A pancultural need but a cultural construct. *Current Opinion in Psychology*, 8, 59–63.
- Kermoeian, R., & Leiderman, P. H. (1986). Infant attachment to mother and child caretaker in an East African community. *International Journal of Behavioral Development*, 9(4), 455–469.

- LeVine, R. A. (1974). Parental goals: A cross-cultural view. *Teachers College Record*, 76(2), 226–239.
- LeVine, R. A. (1988). Human parental care: Universal goals, cultural strategies, individual behavior. *New Directions for Child and Adolescent Development*, 40, 3–12.
- LeVine, R. A. (2004). Challenging expert knowledge: Findings from an African study of infant care and development. In U. P. Gielen & J. Roopnarine (Eds.), *Childhood and adolescence: Cross-cultural perspectives and applications*. (pp. 149–165).
- Magai, C., Cohen, C., Milburn, N., Torpe, B., McPherson, R., & Peralta, D. (2001). Attachment styles in older European American and African American adults. *Journal of Gerontology*, 56(1), S28–S35.
- Markus, H. R., & Kitayama, S. (1991). Culture and the self: Implications for cognition, emotion, and motivation. *Psychological Review*, 98(2), 224–253.
- Marvin, R., van Deventer, X., Iwanaga, M., Levine, S., & Levine, R. (1977). Infant-caregiver attachment among the Hausa of Nigeria In H. McGurk (Ed.), *Ecological factors in human development* (pp. 247–260). Amsterdam: North Holland.
- Mead, M., & Bateson, G. (1942). *Balinese character*. New York: New York Academy of Sciences.
- Mesman, J., Minter, T., & Angnged, A. (2016). Received sensitivity: adapting Ainsworth's scale to capture sensitivity in a multiple-caregiver context. *Attachment & Human Development*, 18(2), 101–114.
- Mikulincer, M., & Shaver, P.R. (2012). An Attachment Perspective on Psychopathology. *World Psychiatry*, 11(1), 11–15.
- Miyake, K., Chen, S. J., & Campos, J. J. (1985). Infant temperament, mother's mode of interaction, and attachment in Japan: An interim report. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 50(1–2), 276–297.
- Nguyen Luu, L. A. (2003). Lehet-e összehasonlító a pszichológia, ha kulturális. In Fülöp M. & Nguyen Luu, L. A. (szerk.), *Kultúra és pszichológia* (pp. 15–53). Budapest: Osiris kiadó.
- Posada, G., Gao, Y., Wu, F., Posada, R., Tascon, M., Schöelmerich, A., ... & Synnevaag, B. (1995). The secure-base phenomenon across cultures: Children's behavior, mothers' preferences, and experts' concepts. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 60(2–3), 27–48.
- Rogoff, B. (2003). *The cultural nature of human development*. Oxford University Press.
- Rothbaum, F., Weisz, J., Pott, M., Miyake, K., & Morelli, G. (2000). Attachment and culture: Security in the United States and Japan. *American Psychologist*, 55(10), 1093–1104.
- Rothbaum, F., & Morelli, G. (2005). Attachment and culture: Bridging relativism and universalism. In W. Friedlmeier, P. Chakkarath & B. Schwarz (Eds.), *Culture and human development: The importance of cross-cultural research for the social sciences* (pp. 99–124). Hove and New York: Psychology Press.
- Rothbaum, F., Kakinuma, M., Nagaoka, R., & Azuma, H. (2007). Attachment and Amae Parent—Child Closeness in the United States and Japan. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 38(4), 465–486.
- Sagi, A., Lamb, M. E., Lewkowicz, K. S., Shoham, R., Dvir, R., & Estes, D. (1985). Security of infant-mother, father, and metapelet attachments among kibbutz-reared Israeli children. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 50(1–2), 257–275.
- Schmitt, D. P., Alcalay, L., Allensworth, M., Allik, J., Ault, L., Austers, I., ... & Braeckman, J. (2004). Patterns and Universals of Adult Romantic Attachment Across 62 Cultural Regions Are Models of Self and of Other Pancultural Constructs? *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 35(4), 367–402.
- Takahashi, K. (1986). Examining the strange-situation procedure with Japanese mothers and 12-month-old infants. *Developmental Psychology*, 22(2), 265–270.

- Tóth I., & Gervai J. (2005). A kötődés minőségének mérése a csecsemő- és óvodáskorban. *Alkalmazott Pszichológia*, 7(4), 14–26.
- Tóth I. (2011). Az érzelmi-társas kapcsolatok fejlődése: korai gondozás és kötődés. In Danis I., Farkas M., Herczog M., Szilvási L. & Balázs I. (szerk.), *A génektől a társadalomig: a koragyermekori fejlődés színterei* (pp. 320–372). Budapest: Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet (NCSSZI).
- Trommsdorff, G., & Friedlmeier, W. (2010). Preschool girls' distress and mothers' sensitivity in Japan and Germany. *European Journal of Developmental Psychology*, 7, 350–370.
- You, H. S., & Malley-Morrison, K. (2000). Young adult attachment styles and intimate relationships with close friends: A cross-cultural study of Koreans and Caucasian Americans. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 31, 528–534.
- Van IJzendoorn, M.H., & Sagi, A. (1999). Cross-cultural patterns of attachment: Universal and contextual dimensions. In J. Cassidy & P. Shaver (Eds.), *Handbook of attachment* (pp. 880–906). New York: Guilford Press.
- Van IJzendoorn, M. H., Schuengel, C., & Bakermans-Kranenburg, M. J. (1999). Disorganized attachment in early childhood: Meta-analysis of precursors, concomitants, and sequelae. *Development and Psychopathology*, 11(02), 225–250.
- Van IJzendoorn, M. H., Vereijken, C. M., Bakermans-Kranenburg, M. J., & Marianne Riksen-Walraven, J. (2004). Assessing attachment security with the attachment Q sort: Meta-analytic evidence for the validity of the observer AQS. *Child Development*, 75(4), 1188–1213.
- Van IJzendoorn, M. H., & Sagi-Schwartz, A. (2008). Cross-cultural patterns of attachment: Universal and contextual dimensions. In J. Cassidy & P.R. Shaver (Eds.), *Handbook of attachment: Theory, Research, and Clinical Applications* (pp. 880–905). New York: Guilford Press.
- Waters, E., & Deane, K. E. (1985). Defining and assessing individual differences in attachment relationships: Q-methodology and the organization of behavior in infancy and early childhood. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 50(1–2), 41–65.
- Wang, C. C. D., & Mallinckrodt, B. S. (2006). Differences between Taiwanese and US cultural beliefs about ideal adult attachment. *Journal of Counseling Psychology*, 53(2), 192–204.

CULTURAL DIFFERENCES IN ATTACHMENT

FÜLÖP, MÁRTA – SZABÓ, ZSÓFIA ÉVA

This review presents the theory of attachment from the perspective of cultural comparative studies. Attachment is considered a universal phenomenon, however the main developmental criteria described by the classical theory and the different attachment patterns are seen as also culturally determined. The review summarizes cross-cultural research on attachment in the last sixty years. At first it presents those studies that took the etic perspective and conceptualized cultural differences in the differences of quantitative distribution of different attachment patterns. It continues with the emic approaches which question several of the basic postulations of attachment theory for example the monotropization of the mother-child relationship and the universality of the criteria of the mother's sensitivity. The study emphasizes that the function of attachment is the most effective adaptation to the biological and social-cultural environment of the child and if this socio-cultural environment is qualitatively different from the Western, Euro-American then the attachment processes will be different as well.

Keywords: attachment, cultural differences, mother-child relationship